

Макроекономіка

Валерій ГЕЄЦЬ

**ІНСТИТУТИ У РОЗШИРЕННІ
ТЕХНОЛОГІЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

Резюме

Обумовлено необхідність трансформаційних змін в Україні за моделлю від «плану до ринку», що потребує переформатування інституційної облаштованості. Зазначено, що це передбачає перехід на новий рівень використання інституційних факторів, серед яких має бути забезпечена поряд з іншим зміна ролі інститутів як організаційних структур та відповідних регуляторних дій, що відкривають шлях до піднесення інвестицій інноваційного спрямування на новий рівень. Вказано, що успішність переходу до інвестиційно-інноваційної моделі зростання економіки України визначається насамперед тим, наскільки розвинені у країні інституційне середовище та окремі інститути, завдяки яким реалізуються проекти модернізаційного характеру як у макроекономічному, так і в мікроекономічному плані. Наголошено, що важливо реалізувати заходи щодо підвищення ефективності та поглиблення ринкових відносин в інституційному середовищі бізнесу з метою започаткувати прискорений розвиток продуктивних сил України на засадах капіталізації економіки, поклавши її в основу процесів розширення масштабів корпоратизації, і

© Валерій Геєць, 2016.

Геєць Валерій, докт. екон. наук, професор, Інститут економічного прогнозування Національної академії наук України.

Стаття підготовлена за підсумками виконання протягом 2015 р. дослідження за темою «Макроекономічні перспективи структурних реформ в Україні».

досягти такого рівня концентрації капіталу, який забезпечуватиме розвиток однієї з найбільш ефективних його інституційних форм – сучасної корпорації.

Ключові слова

Трансформаційні зміни, інституційна облаштованість, технологічна креативність, інституційне середовище, модернізація, буржуазна раціональність, корпорація.

Класифікація за JEL: A13, E02, M20, P20.

1. Попередні зауваження

Формування капіталістичного способу виробництва шляхом трансформаційних змін в Україні за моделлю від «плану до ринку», як і в інших країнах з так званою перехідною економікою, передбачає формування інституту приватної власності і відповідних прав власності. У свою чергу, і суспільство, і економіка потребували й потребують переформатування інституційної облаштованості, яка би давала змогу державі, бізнесу та населенню діяти відповідно до нового способу виробництва, оскільки власне розвиток домінуючих видів діяльності в країні означає, в свою чергу, і відповідний розвиток інститутів [1]. Разом із тим затримка з їх модернізацією в разі, якщо система управління не забезпечує постійну зміну норм і правил взаємодії у системі «суспільство – держава – економіка», гальмує прогрес в цілому і на довгий час. Покращення інституційного характеру у вказаному трикутнику можливе в разі, коли відбуватимуться зміни одночасно у всіх основних сферах суспільного життя, в основі яких, перш за все, лежать звичаї. Оскільки звичаї – це одна зі складових інститутів, то їх формування і розвиток є наслідком змін у засобах виробництва, що, як свідчить в історичному вимірі європейський досвід, бурхливо розвивалися за рахунок масових винаходів, навіть у відносно відсталому суспільстві середньовічної Європи [2]. Пізніше ключову роль у цивілізаційному розвитку народів почала відігравати наука [3]. Залежність формування інститутів від прогресу у сфері технологій унаслідок результатів технологічної креативності, характерної для суспільства, разом із тим зумовлює необхідність ініціювати у сучасних умовах інноваційні зміни і в інститу-

ційному середовищі, оскільки, як показали дослідження, у свою чергу, «з моменту свого зародження в монастирях, на омитих дощами полях і в лісах Західної Європи технологічна креативність західного суспільства спиралася на два наріжні камені – матеріалістичний прагматизм, заснований на впевненості у можливості і навіть у бажаній маніпуляції над природою заради підвищення економічного благополуччя, і безперервну боротьбу між політичними гравцями за політичну і економічну гегемонію. Все це слугувало фундаментом для інститутів і структур стимулів, без яких був би неможливим стійкий технічний прогрес» [2, с. 473]. Це означає, що між розвитком засобів виробництва та інституційного середовища існують і прямий, і зворотний зв'язки. Ґрунтуючись на зазначеному вище, ми маємо усвідомлювати, що в сучасних умовах, коли ще до кінця не вичерпані можливості технологічної креативності й економічного прогресу за умов третьої промислової революції, а вже на черзі четверта промислова революція, підвищення економічного благополуччя відбуватиметься на засадах стійкого технічного прогресу шляхом імплементації у багатьох видах діяльності нових технологічних надбань. Усе це зумовлюватиме розвиток виробництва зі зростаючою віддачею, але без відповідних змін в інституційному середовищі не слід очікувати і стійких змін на краще, тому що «інститути – це систематичні патерни суспільних очікувань, само собою зрозумілих передумов прийнятих норм і звичок взаємодії, які здійснюють помітний вплив на формування мотивації і поведінки груп взаємозв'язаних суспільних секторів. У сучасних суспільствах вони, як правило, втілюються у формі керуючих організацій, у яких є формальні правила і права застосовувати примусові санкції, таких як уряд або фірми» [4, с. 99]. З огляду на це означення в умовах глибоких трансформаційних змін, які переживає Україна, необхідно постійно налагоджувати нові правила і визначати зміни в організаційному середовищі, характерному для відповідного технологічного укладу. Із зазначеного випливає завдання щодо формування відповідних інституційних змін, які б підвищували свій вплив на формування та активізацію мотивації і поведінки взаємозв'язаних суспільних «акторів», чия діяльність могла би дати змогу подолати насамперед добре відому подвійність у формуванні інституційної структури нашої економіки, коли замість забезпечення її розвитку на засадах конкуренції та використання інновацій з одночасною капіталізацією прибутків домінує орієнтація на використання різноманітних схем збагачення в результаті неконтрольованого доступу до матеріальних та фінансових ресурсів країни, ухиляння від сплати податків, свідоме не повернення кредитів, використання адміністративного ресурсу за умов відсутності дієвого регуляторного середовища та ускладнених адміністративних і дозвільних процедур.

Подолання проблем такої невідповідності існуючого в Україні інституційного середовища шляху забезпечення розвитку економіки має спиратися на використання широкого спектра структурних реформ, завдяки яким можливо зупинити структурну деградацію насамперед індустріального сектору економіки України. Вже існує немало доказів деіндустріалізації української

економіки, що однозначно веде до її відсталості, оскільки втрата провідних галузей промисловості, де має домінувати власне обробна промисловість, – це прямий шлях не до збагачення, а до збіднення країни. Саме тому в структурній політиці реформ, крім уже зазначеного, важливо забезпечити прогрес у підтримці інституціоналізації розвитку індустріального комплексу, замість його деградації, тобто перейти на новий рівень використання інституційних факторів, серед яких має бути забезпечена поряд з іншим зміна ролі інститутів як організаційних структур та відповідних регуляторних дій, що відкривають шлях до піднесення інвестицій інноваційного спрямування на новий рівень.

Перехід до інвестиційно-інноваційної моделі зростання економіки України, що є основою забезпечення процесів її модернізації, безпосередньо визначається успіхами політики, спрямованої на покращення інвестиційного клімату, а результативність такої політики визначається насамперед тим, наскільки розвинені у країні інституційне середовище та окремі інститути, завдяки яким реалізуються проекти модернізаційного характеру як у макроекономічному, так і в мікроекономічному плані. У попередній статті на цю тему [5, с. 4–17] було викладено точку зору щодо макроекономічного спектра ряду ключових проблем структурного характеру, за рахунок вирішення яких поглиблюються ринкові відносини між бізнесом та державою, адже, з одного боку, долаються квазіринкові ознаки діяльності держави, а з іншого – розширюються її можливості у використанні державних заощаджень та унормуванні процесів легалізації капіталів для інвестицій в економіку України з метою її модернізації, що певною мірою дає змогу долати охарактеризовану вище подвійність в інституційному середовищі країни. Завдяки формуванню зазначених інституційних змін досягається і економічне зростання, і застосування для цих цілей знань, у тому числі як нагромаджених, так і нових, оскільки саме такі інститути більш благотворно впливають на технологічну модернізацію і накопичення знань у капіталі, які нагромаджуються завдяки капіталізації за умови їх ефективного захисту. Останнє для України особливо актуальне, оскільки українська юриспруденція поки що далеко не здатна захистити як права власника, так і авторські права на нове знання, що реалізоване в нових технологіях. Юридичний бік справи залишимо за межами цієї статті. Ми вважаємо, що держава (і цьому було багато прикладів в успішних країнах) навіть в існуючих умовах може взяти на себе зобов'язання, наприклад, щодо розширення кредитування економіки через спеціально створену структуру, яка, у свою чергу, може ініціювати і навіть до певної міри контролювати процеси кредитування тих сфер та видів діяльності, за які вона першочергово несе відповідальність, зокрема – і що особливо важливо – за підтримку та розвиток виробничої інфраструктури, особливо такої, яка дає можливість розвивати бізнес у стратегічних для країни та її економіки напрямках, що і є основою для забезпечення процесів модернізації. Власне, йдеться про реалізацію в довгостроковому плані складових політики економічного прагматизму, першочергово спрямованої на забезпечення розвитку інфраструктури, яка в Україні перебуває у вкрай незадовільному стані, в тому числі і за рахунок реструктуризації банківської системи, з метою не-

допущення її розпаду, оскільки наразі не вдалося повною мірою зупинити та подолати в ній певні ознаки олігополії. Детальніше про це йшлося в попередній статті, на яку є посилання вище.

Процес формування капіталістичної системи господарювання на засадах вільного ринку в сьогоденній українській історії характеризується ідеалістичними і романтичними міркуваннями стосовно того, що капіталізм в Україні вже став панівною системою господарювання, в якій ринкові відносини є базовими. Разом із тим українське підприємництво, не досягнувши серйозних успіхів в економічній модернізації України і тим самим не завоювавши авторитету у населення, нагромаджувало капітали не шляхом капіталізації економіки, а в першу чергу шляхом нелегітимної приватизації, прямого розкрадання власності і привласнення державних ресурсів, у т. ч. і фінансових, та обрало шлях олігархічного контролю над державотворчими процесами та багатьма сферами суспільного життя. Саме таким чином український великий бізнес реалізувався як впливова сила капіталу, що водночас не змогла розвинути продуктивні сили України за рахунок економіки, техніки і технологій, які б відповідним чином позитивно впливали і на зміну суспільних відношень у наданні прискорення суспільній модернізації України. Реформи в Україні не стали буржуазними, якщо зважати на те, що саме «буржуазія зіграла в історії надзвичайно революційну роль... Буржуазія менше, ніж за сто років свого класового панування створила більш чисельні і більш грандіозні виробничі сили, ніж всі попередні покоління, разом узяті» [6, с. 426, 429]. Водночас майже двадцятип'ятирічний період реформ в Україні за охарактеризованих вище ознак капіталістичного способу виробництва мав би супроводжуватися відповідною аграрною реформою з піднесенням, а не спадом сучасної індустрії, але в результаті відбуваються значне скорочення виробництва, банкрутства багатьох промислових підприємств та їх повне закриття.

Буржуазна революція початку ХХ ст. в нашій країні закінчилася громадянською війною, після якої країна індустріалізувалася шляхом політичної диктатури та централізованого планування з відомими катастрофічними наслідками для майбутнього в довгостроковому плані, хоча б мала індустріалізуватися в результаті реформ іще в кінці ХІХ ст. Основну причину відсутності успіху як тоді, так і зараз слід пов'язувати з тим, що «буржуазність – раціональність, піднесена до вищого принципу існування в релігії» [7, с. 134], не стала основною ознакою буржуазного способу, який повинен був би мати добре відомі ознаки буржуазної раціональності. Зокрема, вона включає:

- старанність;
- бережливість;
- благополуччя;
- чесність;
- пунктуальність [8].

Саме ці ознаки зіграли в Україні свою революційну роль у розвитку продуктивних сил як праці, так і капіталу, тому вони мають стати основоположними складовими у вихованні на майбутнє як людей праці, так і бізнесу як на коротку, так і на відносно віддалену перспективу.

І, нарешті, про ще одне суттєво важливе – реалізацію заходів щодо підвищення ефективності та поглиблення ринкових відносин в інституційному середовищі бізнесу як у державній власності, так і у приватній з метою все ж таки і досягти стабілізації економіки на шляху виходу з кризи, і започаткувати прискорений розвиток продуктивних сил України на засадах капіталізації економіки, поклавши її в основу процесів розширення масштабів корпоративізації для того, щоб, у тому числі шляхом злиття і поглинання, досягти такого рівня концентрації капіталу, який забезпечуватиме розвиток однієї з найбільш ефективних його інституційних форм – сучасної корпорації.

2. Корпорація – найрозвиненіша організаційна структура бізнесу

У сучасних розвинених країнах корпоративна форма власності є домінуючою, забезпечуючи до 90% обсягу випуску продукції. Динамічно відбувається процес формування корпоративного характеру об'єднань і в інших країнах, оскільки, як вважає Д. Гелбрейд, корпорація – це дуже гнучкий інститут, який дає змогу, перебуваючи в різній мірі залежності від впливу ринку, відображати різний ступінь пристосування до вимог планування і потреб технічної структури, зважаючи на великий розмір підприємства, змирившись з невизначеністю, властивою для ринку, та відмовляючись від його занадто великої залежності, і контролювати інші ринки, де корпорація купує та продає. Крім того, великі розміри є абсолютно обов'язковими для того сектору економіки, який відзначається дорогою технікою та всебічним плануванням, де одноосібним покупцем є федеральний уряд [9, с. 86]. Такі характеристики корпорації, як гнучкість, різнобічність і особливо розмір, «...обумовлені не вимогами монополій або економії, пов'язаної з масштабом виробництва, а вимогами планування... під кутом зору потреб планування (контролю над пропозицією, контролю над попитом, забезпечення капіталу, мінімізації ризику), бажаний розмір фірми не має чіткої границі. Можливо, що чим більша фірма, тим краще. Корпоративна форма відповідає цій потребі... Корпорація відмінно пристосована ...до потреб техноструктури» [9, с. 88]. Корпорації давно стали в тому числі й серцевиною індустріального сектору економіки, діяльність якого є першоосновою забезпечення зростаючої віддачі в економіці, оскільки саме корпорації здійснюють концентрацію інвестиційних ресурсів на пріоритетних напрямках, забезпечуючи розміщення сотні тисяч своїх філіалів у десятках країн, уможливлючи їх доступ до найдешевших ресурсів, випуск

продукції на експорт. У результаті такої форми організації бізнесу в масштабах світової економіки стала домінувати тенденція постійного підвищення ролі транснаціональних корпорацій через те, що корпоратизація як сучасний процес інституціоналізації економічного життя дає змогу добиватися позитивних змін у міжнародному виробництві за рахунок підвищення конкурентоспроможності експорту, насамперед шляхом створення глобальних ланцюгів доданої вартості. Забезпечення ефективності глобальних ланцюгів доданої вартості є результатом того, що на тлі процесів лібералізації економічних відносин у глобальному просторі ТНК мають можливість «...розміщувати різноманітні ланцюги своїх виробничих процесів, включаючи різноманітні функції обслуговування по всьому світу для використання найтонших відмінностей у затратах, ресурсах, логістиці і ринках. Вони зайняті нескінченним пошуком дедалі нових і нових конкурентних переваг за рахунок оптимізації географічної конфігурації своєї діяльності» [10, с. 32].

Що стосується ж процесів оптимізації географічної конфігурації діяльності ТНК, то в цій частині, за висновками експертів ООН (див. процитований вище огляд), вони створюють можливості і проблеми, в тому числі і для країн з перехідною економікою. Можливості визначаються тим, що розширити експорт можна в тих видах техномісткої діяльності, які можна налагодити в окремо взятій країні. Водночас проблемність ситуації полягає в безперервній орієнтації ТНК, особливо в останній час, на інтелектуаломісткі функції в ланцюгах доданої вартості, що підвищує бар'єри для порівняно дрібних і менш конкурентоспроможних виробників, які здійснюють свою діяльність у країнах з перехідною економікою. Через те, що «...глобальна система, яка нині формується, з точки зору власності стає дедалі відкритішою, але дедалі жорсткіше координується провідними гравцями в кожній окремо взятій системі міжнародного виробництва» [10, с. 38], у країнах з перехідною економікою, зважаючи на проблеми, які вже існують й існуватимуть надалі, постає проблема подолання дедалі зростаючих технологічних та інтелектуальних бар'єрів або ж в іншому випадку вони залишатимуться національними постачальниками сировини, матеріалів, напівфабрикатів згідно із уже сформованими постачальницькими ланцюгами, які і надалі формуватимуться по всій земній кулі і долучатимуться до них у нових умовах для перехідних економік, що мають місце в результаті лібералізаційного поступу в економічній діяльності. До того ж, за результатами дослідження В. Сіденка, має місце «...зростаюча орієнтація ТНК на створення потужної та надійної бази сировинного забезпечення, тоді як новітні технології у сфері переробної промисловості та послуг вони намагаються утримувати насамперед у країнах свого базування» [11, с. 106]. За таких умов кожна країна зацікавлена у послідовному відході від залежності її економіки від експорту сировини, матеріалів та низькотехнологічних видів діяльності і забезпечення переорієнтації на середні, а ще більше – на експорт високотехнологічної продукції, де висока питома вага доданої вартості, хоча реалізація відбувається далеко не в усіх країнах, навіть якщо на їх територіях розгорнута діяльність філіалів ТНК. Успіш-

ність у середовищі таких країн «...залежить від стратегії, що реалізується ТНК, з одного боку, а з іншого – і від відповідного потенціалу та політики приймаючої країни... Моделлю тут служить успіх національних стратегій... які поєднували зусилля із залучення орієнтованих на експорт операцій ТНК з розвитком внутрішнього потенціалу... саме тут постає питання про стратегії і про необхідність створення поля для маневру в національній політиці» [10, с. 45–47], яке може бути здійснене виключно за умов розроблення та реалізації національної політики, спрямованої на розвиток людського капіталу, перш за все, в частині професійної підготовки населення, здійснення витрат на фінансування наукових досліджень і, відповідно, за їх результатами розробок інноваційних технологій та інновацій, у тому числі і в частині інституційного забезпечення необхідних змін, які мають здійснюватися урядом країни. Політика такого спрямування формує середовище, де виникають можливості для спільної діяльності на території країни в національних ланцюгах доданої вартості, особливо в переробній промисловості, з використанням можливостей як філіалів ТНК, так і національних товаровиробників, орієнтованих і на зовнішні, і на внутрішні ринки, оскільки за таких умов їхня співпраця народжується ще за часів спільних розробок інноваційного характеру в інтересах країни-реципієнта, в якій працює той чи інший філіал ТНК, де постійно здійснюються НДДКР.

Важлива складова успішності такої діяльності – коли у країні, де є філіали ТНК, поряд з ними в існуючих і майбутніх нішах на зовнішньому та внутрішньому ринках реалізуються національні і корпоративні стратегії, інституційною базою яких є національні корпорації як найбільш успішна сучасна інституційна організація бізнесу, що має відповідати за реалізацію стратегії розвитку країни, насамперед у сфері промислових видів діяльності, і на цій основі філіали ТНК залучаються до діяльності, в тому числі в інтересах цієї країни. Сама ж держава поряд із зазначеним бере на себе відповідальність за розвиток необхідної інфраструктури.

Розвиток національної інституційної архітектури шляхом корпоративізації бізнесу в перспективних нішах на зовнішньому і особливо на внутрішньому ринку є необхідною умовою. Достатньою ж є та, що «...привабливість корпоративізму в тому, що він пропонує можливість перетворення процесу управління економікою у «гру з нульовою сумою», тут усі сторони, що беруть участь в угоді (мається на увазі угода переговорного характеру, в результаті якої відбувається пошук розв'язання суперечностей. – В. Г.), виграють, хоча, можливо, одні більше, а інші менше... У ряді країн, де існують організації, призначені для відстоювання інтересів споживачів, це питання значною мірою згладжується» [12, с. 18].

Світова практика минулого і сучасності у багатьох як високорозвинених, так і у країнах, що успішно розвиваються, має безліч прикладів, коли лідери високотехнологічного бізнесу, які завдячують своїм успіхом багаторічній підтримці держави як у частині формування та розвитку їх бізнесу шляхом

реалізації протекціоністської політики, так і завдяки її безпосередньому фінансуванню фундаментальних та прикладних досліджень, що продовжується й нині, реалізуючи відповідні державні програми, послідовно інституціоналізували таку діяльність, у тому числі через так звані інститути розвитку. Крім того, серед успішних корпорацій є й такі, що і сьогодні контролюються виключно урядами країн. До того ж у сучасній практиці боротьби з кризою в окремих країнах формуються і розвиваються компанії виключно під егідою держави та завдяки їм формуються точки зростання.

В умовах сучасних економічних негараздів у ЄС, коли різко знизилися темпи економічного зростання, що негативно впливає на рівень життя багатьох верств населення, багаті країни підтримують їх соціальними виплатами. Водночас у країнах Східної Європи, де такі можливості обмежені, «...було вирішено ввести політичний контроль над стратегічними секторами для цілей забезпечення широкого доступу для розподілу базових товарів і послуг... Як результат, вільний ринок зараз буде існувати в умовах більш жорсткого державного контролю у всіх країнах Східної Європи... Ціль уряду – не повна націоналізація, а уникнення ризиків соціальному добробуту та стабільності, які закладені у вільній ринковій економіці за замовчуванням... компанії, ігноруючи звинувачення у спекулятивному збагаченні, скоро перестануть отримувати будь-який прибуток у результаті дії уряду. Так визріває революція» [13]. Відомо, що сучасні корпоративні об'єднання залежно від стану справ в економіці окремої країни за певних умов можуть відігравати в економіці і стабілізуючу роль, і виступати в ролі промоутерів економічного зростання. Важливо також те, що вони можуть використовуватися і як засіб боротьби із бідністю, підтверджуючи наведену вище характеристику корпорацій як досить гнучкого інституту у сфері економіки, незважаючи на те, що, як пише Дж. Гелбрейт, «у світі американського бізнесу ніщо не вважається таким беззаконним, як втручання держави у внутрішні справи корпорації» [9, с. 88]. Разом із тим у некрайні кризові часи корпорації США все ж таки зверталися за допомогою саме до уряду, оскільки тільки він мав можливість надати джерело отримання необхідного капіталу, і тим самим були змушені враховувати вплив держави на свої рішення. Усе викладене дає змогу шляхом застосування протекціоністської політики формувати нові і підтримувати існуючі корпорації, які, з одного боку, забезпечують успішний розвиток, у тому числі і промисловості країни, виступаючи точками зростання в часи пошуку шляхів переходу до реалізації політики економічного зростання, а з іншого – надають можливість підтримувати рівень життя населення в умовах кризи і тим самим ніби використовують для цього так звані соціалістичні методи, що не може вважатися і не вважається крамольним. В умовах кризи це, як правило, вважається загальноприйнятним. Для прикладу, П. Кругман пише, що для боротьби з кризою, яка породила загрозу повернення Великої депресії у 2008 р., «...на деякий час ми фактично підійдемо до повної націоналізації значної частини фінансової системи... як тільки буде забезпечена безпека,

фінанси знову слід зробити приватними... спасіння фінансової системи за своєю природою деякою мірою є «соціалістичним» [14, с. 289].

Зазначене дає змогу стверджувати, що корпорації як економічні інститути є не тільки надійними і гнучкими формами організації високоефективних бізнесів, а й інституціями, організація яких дає змогу в окремо взятій країні за участю держави формувати точки зростання економіки, що є надзвичайно важливим в умовах, коли економіка країни шукає шляхи виходу з кризи. Саме це є надзвичайно актуальним для української економіки, яка, фактично вичерпавши наявні можливості відновлювального зростання у період виходу з трансформаційної кризи на початку 2000-х рр. та потрапивши в умови сучасної глобальної кризи системного характеру, за умов знову ж таки вичерпання можливостей, які надавала існуюча модель зростання глобальної економіки шляхом так званої комерційної експансії, в результаті чого не зростав зовнішній попит, а відповідна динаміка зростання експорту скоротилася в рази при досить довготривалому падінні цін на сировинних ринках, змушена шукати нові можливості для економічного зростання. Серед них, звичайно, необхідною умовою є забезпечення макроекономічної стабільності, а достатньою – структурні реформи і відродження інвестиційної активності в умовах нового більш досконалого інституційного середовища, в якому корпорації та відповідно корпоратизація є однією із сучасних розвинених інституційних форм. Саме тому в наступній статті на цю тему автор розглядатиме практичне значення питання корпоратизації і технологічної модернізації економіки України.

Література

1. Technological Revolutions, Paradigm Shifts, and Socio-Institutional Change / Erik Reinert (ed.) Cheltenham // Globalization, Economic Development and Inequality: An Alternative Perspective. – 2004. – P. 217–242.
2. Мокир Дж. Рычаг богатства. Технологическая креативность и экономический прогресс / Дж. Мокир ; [пер. с англ. М. Эдельмана] ; под науч. ред. Т. Дробышевой и А. Смирнова. – М. : Изд-во Ин-та Гайдара, 2014. – 503 с.
3. Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук / Ф. Бэкон // Сочинения : в 2 т. – М., 1971. – Т. 1. – С. 103–116.
4. Chang H.-J. The Role of Institutions in Economic Change / Ha-Joon Chang, Peter Evans // Reimagining Growth / [Silvana de Paula, Gary Dymski (eds)]. – London, and New York : ZED Books, 2005. – Mode of access : <http://www.othercanon.org>.

5. Геєць В. Подолання квазіринковості – шлях до інвестиційно орієнтованої моделі економічного зростання / В. Геєць // Економіка України. – 2015. – № 6. – С. 4–17.
6. Маркс К. Манифест Коммунистической партии / К. Маркс, Ф. Энгельс // Сочинения. – Т. 4. – 446 с.
7. Воейков М. Вперед к капитализму / М. Воейков // Свободная мысль. – 2015. – № 4. – С. 126–139.
8. Зонбарт В. Буржуа / В. Зонбарт. – М. : Наука, 1994. – 443 с.
9. Гелбрейд Д. К. Новое индустриальное общество / Д. К. Гелбрейд. – М. : Экмос, 2008.
10. Доклад о мировых инвестициях. Обзор / ООН. – Нью-Йорк, Женева, 2002. – 85 с.
11. Сіденко В. Стратегія опори на іноземний капітал і ТНК: вигоди і ризики / В. Сіденко // Структурні зміни та економічний розвиток України. – К. : Ін-т економіки та прогнозув. Нац. акад. наук України, 2011. – 696 с.
12. Шамхалов Ф. Государство и экономика / Ф. Шамхалов. – М. : Экономика, 2000. – 381 с.
13. Eastern Europe's Anti-Market Revolution [Electronic resource] // International Policy Digest. – 2015. – 03.11. – Mode of access : <http://intpolicydigest.org/2015/11/03/eastern-europe-s-anti-market-revolution/>.
14. Кругман П. Возвращение великой депрессии? / П. Кругман. – М. : ЭКСМО, 2009. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 20 липня 2016 р.